

olyat, amelyet egy, a radikalizálódó jobboldal által kormányzott 1943-as Magyarországon elhangzott megemlékezés vetít rá öngazolásul. A történészek – a történeti antropológusnak is – itt az lett volna a feladata, hogy mindkét szöveget idézze, hiszen egyik a másik nélkül hamis és hiányos képet ad.

Szólhatott volna egyébként az ön dolgozata akár erről is: hogyan torzult a Széchenyiről mint nemzeti hősről kialakított kép a halálától (és a nekrológoktól) számított egy évszázad alatt. Szólhatott volna...

De a szeminárium vezetője, s Lackó konzulens nem szót. E dolgozat tehát, szemben Temóczy Krisztinával és Varga Balázssal, követésre nem méltó példa: ha a történeti antropológiából kivonjuk a történelmet, nem lesz belőle antropológia, de még antropológiai érzékenység sem. Nem marad belőle semmi.

DÁN KÁROLY

A BESZÉLŐK ÉRTELEM-IGÉNYE LEGYŰRHETETLEN

Lelkünk mélyén meg vagyunk győződve róla, hogy a nyelvnek értelme van. Vigyázat: nem arról beszélek, hogy azoknak a közleményeknek van-e értelmük, melyeket a nyelv közvetít, hanem hogy magának a nyelvnek van-e értelme. A kettőt szét kell választani. Hogy a közleményeinknek van-e értelme - nos, ez nem nyelvészeti kérdés, meg különben is: így fölvetve inkább triviális *bon mot*, mely a „bezzeg azelőtt” meg a „durvul a világ”-féle laposságok közé tartozik. A közleményeink 99 %-ának igenis van értelme, hiszen olyasmiket mondunk, mint „már megint esik”, „túrd be a matrac alá”, „öt után jön vissza”, stb. (Az egészen más kérdés, hogy közleményeink igazak-e.) Értelmességükön legfőképpen az méltó, aki a nyelv funkcióját félreérti, és azt hiszi, hogy vizsgálatra csak az olyan közlemény méltó, melyet valamilyen ünnepélyes vagy formális helyzetben, mintegy kinyilatkoztatva mondunk (és főleg írunk), és hogy a mindennapok kisszerű vartyogása nem is minősíthető értelmesség szempontjából.

Nem arról beszélek, hanem arról a mély emberi hitről, hogy magának a nyelvnek van értelme. Hogy nem véletlen, hogy mit miért hívunk úgy, ahogyan hívjuk, és hogy valami ráció van abban, ahogyan a nyelvtan szabályai működnek - azaz, hogy a nyelv nem önkényes, nem pusztán konvenció, hanem feltár valamit a valóságról, melyet közvetít. E hit legrégebb megnyilvánulása az etimológia. Ezt a görögök találták ki, akik az *etymos* „igaz” szóból megalkották az *etymon* szakkifejezést: ezen valamely szó szó szerinti, eredeti, alapvető, ősi alakját vagy jelentését értették. Az egyébként oly kiváló görögök e téren csúfos kudarcot vallottak: etimológiai fejtegetéseik messze alulmaradnak a természettudományban vagy a filozófiában (vagy akár a fonetikában - grammatikában) nyújtott teljesítményüktől. A görög „etimológusok” ab-

ból indultak ugyanis ki, hogy a nyelvnek értelme van, nem véletlen, hogy mi miért olyan, amilyen. Platón *Kratylos*-ában például az áll, hogy a görög *anthrōpos* „ember” az *anathrōn* ha *opōpen* „megfigyeli a látottakat” kifejezésből származik. A szónak egyébként nincs egyértelmű magyarzata, feltehetőleg az *andr-* „férfi” és *ōps* „arc” összeolvadásából származik (hasonlóan alakult a németben a *Mannsbild* „férfi”). Meg kell adni, hogy Platón maga is bizonyos játékosággal kezeli az ilyen „etimológiákat”, és a későbbiek - főleg a sztoikusok - el is vetik a mindenáron való értelmezést, de nem is kínálnak helyette más módot a szavak „valóságának” kutatására.

Én például gyerekkoromban azt hittem, hogy az *égisz* ugyanaz, mint az *ég*, csak finomkodóan van mondva: Itália ege alatt nő a narancs, a TIT *égisze* alatt indul a tanfolyam. Világos: a TIT mint óvó harang, mint mindent beborító *ég(isz)* borul a tanfolyam fölé. Több informátorom az *embriót* spontán módon az *ember*-ből etimologizálta: nem egészen *ember* még, csak amolyan *embrió*. A *rezonőr* - ugye? - olyan személy, aki intellektuális érzékenységgel *rezonál* környezetének történéseire, mint egy finom hangvilla. Az olcsó tejeskakaó elterjedése óta magyar kisgyerekek ezrei élnek évekig abban a tudatban, hogy kétféle barna, ragacsos anyag létezik: egy rossz, a *kaka*, és egy jó, a *kakaó* - míg rá nem jönnek, hogy a magyarban nincs -ó képző. A legklasszikusabb magyar példa természetesen a *keresztény*, melynek régebbi *keresztjén* (= Christian) alakja a *kereszt* hatására módosult, hiszen kézenfekvőbb etimonja, alap-alakja a *kereszt*, mint Krisztus neve, mely e szó történeti alapja ugyan, de mint ilyen rég elhomályosult.

A nyelvészet akkor vált tudománnyá - valamikor a XIX. század elején - amikor ezeket az etimológiákat félretolta, és helyükre a rokonnyelvek összehasonlításán, a hangok szabályszerű változásán alapuló nyelvészeti etimológiát állította. A tudományos nyelvészetben az etimon már nem az értelmileg, gondolatilag mögöttes alakot jelenti, nem az adott nyelv valamely más szavát, melyből a

■ A fentiekén kívül az alábbi munkákat használtam: Szentkirályi Elemér: *Kalauz Széchenyi István megismeréséhez*. Bp., 1987. Kecskeméthy Aurél: *Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála*. Bp., 1987. Széchenyigyász: Összeállította: Széchenyi Béla, 1885. Kemény Zsigmond: *Forradalom után*. Heckenast, Pest, 1850.; *Még egy szó a forradalom után*. 1851.; Gróf Széchenyi István. 1851. Balogh Pál cikke: *Közlöny*, 1848. szeptember 20. 519-520. old. Andrassy Jenő: *Széchenyi István gróf*. Szabadka, 1909.

szó vétetett és gyúratott, hanem azt a (leg)régebbi szóalakot, tövet, melyből a kérdéses szó hangtörténeti szabályokkal levezethető. Azt mondjuk például, hogy az angol *work* és a görög *ergon* „munka” egyaránt az indoeurópai **werg-* etimonból származik, vagy hogy az angol *be*, a német *bin* „vagyok”, az orosz *byt'* „lenni”, a latin *fui* „voltam” és a görög *physis* „születés, eredet, természet” mind ugyanabból az indoeurópai **bhu-* etimonból jön. Ez nagy győzelemnek számított a múlt századi nyelvészetben, és büszkén jelenthették a többi tudománynak: megmagyaráztuk a nyelvet. Pedig a fenti típusú megállapításokkal - a régi görögök felfogása szerint, melyet minden értelmes laikus ma is vall - még semmit sem magyaráztunk meg, hiszen nem találtuk meg az értelmét annak, hogy az angolban vagy a görögben (vagy éppen az ős-indoeurópaiban) miért épp ezzel a szóval jelölik a munkát vagy a létezést. Hol itt az igaz eredet, az etymon? Legfőljebb csak azt bizonyítottuk, hogy e nyelvek közös őstől származnak, hogy rokonok - no de ez csak a történésznek érdekes, mi köze ennek a nyelv értelméhez, igaz valóságához?

Nem ritkán persze a modern, tudományos etimológia is fényt derít igazi „valóságokra”. A *pedigré* például az anglo-normann *pe de gru* „daruláb” kifejezésből származik, mert a családfán daruláb-szerű szétágazó vonalak jelzik az újabb generációkat. (Magyarul a „szarkaláb” használatos hasonló értelemben.) Ebből a mai angolban **pedigru* alakot várunk; azért lett belőle *pedigree*, mert az angolok a számukra értelmetlen szót a *degree* „fok” szóval magyarázták, hiszen a

családfa rokonsági fokokat mutat. A *majonéz* Minorca szigetének fővárosából, Mahonból származik; neve a városra utaló francia nőnemű melléknév (eredetileg *mahonnaise*): Ez mind érdekes és tanulságos, de valójában nem magyarázza meg - Platóni értelemben -, hogy *miért* hívják a pedig-rét és a majonézt így, sőt mindenféle történeti és anekdotikus információval még távolabb is visz az igaz magyarázattól, az *etymologia*-tól. Erre a nyelvész - más a késő ókorban is! - azt válaszolja: ilyen magyarázat, ilyen *etymologia* nincs, vagy legalábbis nem a tudományban: hagyjuk meg a filozófusoknak, prófétáknak, költőknek vagy tréfacsinálóknak. Tímár György zseniális *Nevető Lexikona* ilyen etimológiák gyűjteménye (*hallucinál* = „ucinál, mintha hallana”).

De a beszélők értelem-igénye legyűrhetetlen, hiába nevezzük szómagyarázó drive-jukat lefitymálólág „népetimológiának”. A *bombasztikus* szót én még úgy tanultam, hogy jelentése „dagályos, fellengzősen üres, nagyképuen semmitmondó”. Az igazgató beszéde bombasztikus volt; A Szabad Nép vezércikke bombasztikus hülyeség; a szocialista humanizmus bombasztikus frázis - ilyen értelemben haszáltuk e szót. (Eredete egyébként az angol *bombast* „vatta, tömítőanyag”, mely viszont a latin *bombax* „selyem(gubó)” származéka.) De nem tudott ellenállni a *bomba* vonzásának: ma már a *bombasztikus*-t e körbe vonja a fiatalabbak magyar nyelvérzéke. Azt hallottam a rádióban: „legutóbbi nagylemezüknek bombasztikus sikere volt”. Remélem, nem úgy volt a fogadtatás bombasztikus, mint 1952-ben *Az ifjú gárda* című szovjet műé a pesti Operában.

NÁDASDY ÁDÁM